

מצוות לאו להנות נתנו

שנינו בר"ה (כח ע"א):

אמר רב יהודה: בשופר של עולה – לא יתקע, ואם תקע – יצא. בשופר של שלמים – לא יתקע, ואם תקע – לא יצא. מאי טעמא? עולה בת מעילה היא, כיון דמעל בה – נפקא לה לחולין, שלמים דלאו בני מעילה נינהו – איסורא הוא דרכיב בהו ולא נפקי לחולין. מתקיף לה רבא: אימת מעל – לבתר דתקע, כי קא תקע – באיסורא תקע! אלא אמר רבא: אחד זה ואחד זה – לא יצא. הדר אמר: אחד זה ואחד זה – יצא. מצות לאו להנות ניתנו.

אמר רב יהודה: בשופר של עבודה זרה – לא יתקע, ואם תקע – יצא. בשופר של עיר הנדחת – לא יתקע, ואם תקע – לא יצא. מאי טעמא? עיר הנדחת – כתותי מיכתת שיעוריה. אמר רבא: המודר הנאה מחברו מותר לתקוע לו תקיעה של מצוה, המודר הנאה משופר מותר לתקוע בו תקיעה של מצוה.

ואמר רבא: המודר הנאה מחבירו – מזה עליו מי חטאת בימות הגשמים, אבל לא בימות החמה. המודר הנאה ממעין – מובל בו טבילה של מצוה בימות הגשמים, אבל לא בימות החמה.

ניתוח המוגיא

הגמרא מסבירה שבעולה יש דין מעילה, לכן איסור השימוש בעולה פוקע לאחר המעילה, משום שהעולה הפכה לחולין, משא"כ בשלמים שאין דין מעילה, והאיסור איננו פוקע. צ"ע מדוע אין יוצאים ידי חובה אם יש איסור על התקיעה, שהרי מכל מקום יש כאן תקיעת שופר.

למסקנה אומר רבא, שניתן לצאת ידי חובה בשופרות אלו משום שמצוות לאו להנות ניתנו. אמנם צ"ע שהרי לפי"ז ניתן לכתחילה לצאת ידי חובה בשופר של שלמים וכדו', ומדוע פוסקים שלכתחילה לא יתקע.

בפשטות משמע שרב יהודה חולק על רבא בענין זה, אולם רב יהודה עצמו סובר שאם תקע בשופר של ע"ז יצא ידי חובה, אע"פ שיש כאן איסור הנאה. משמע שסבר שמצוות לאו להנות ניתנו. לפי"ז דברי רב יהודה סתרי אהדדי¹.

רבא ממשיך ליישם את הכלל מצוות לאו להנות ניתנו, ופוסק שהמודר הנאה מחברו יכול להזות עליו מי חטאת בימות הגשמים (כאשר אין הנאה מהתזות המים) לכתחילה². בראשונים מובאים שני תרוצים לסתירה בדברי רב יהודה:

- 1 רב יהודה מחלק בין שופר של ע"ז ובין שופר של עיר הנדחת. וצ"ע מהו החילוק. אמנם בעיר הנדחת יש חיוב שריפה וע"כ כתותי מיכתת שיעוריה, אולם גם בע"ז נאמר: "כי את מזבחותרם תיתוצון" וכי. ואולי י"ל שחיוב הסרת הע"ז איננו בהכרח נתיצה פיזית אלא ביטול שם ומהות הע"ז שלהם.
- 2 וצ"ע מדוע כאן אין אומרים שלכתחילה לא יזה ואילו בשופר של עולה אמרינן דלכתחילה לא יתקע.

התוספות (דף כח ע"א ד"ה "אמר רב יהודה") גורס בשם הר"ח "רבא" במקום "רב יהודה"³. **הריטב"א**⁴ מיישב את גרסת הגמרא, ומסביר שרבא תיקן הבנה שגויה בדברי רב יהודה. וכן משמע ברי"ף (בסוגיין דף ז ע"א ברי"ף) שמסקנת הגמרא שרב יהודה עצמו סובר שמצוות לאו להנות ניתנו.

מסקנת ה**בבלי**

העולה מדברי הבבלי הוא שמסקנת הסוגיא היא שמצוות לאו להנות ניתנו. להסבר הריטב"א אין בזה מחלוקת כלל. לגרסת התוס' זאת מסקנת הסוגיא, וגם רבא הוא מבתראי, וקדמאי ובתראי הלכה כבתראי⁵.

ניתוח ראשוני של המושג "מצוות לאו להנות ניתנו"

ההגדרה מדברת על תכלית נתינת המצוות. לפיה מטרתן ותכליתן של המצוות איננה ההנאה. אולם עדיין יש לחקור האם יכולות להיות במצוות מרכיבים של הנאה, כלומר יש תוצאות של הנאה מן המצוות; או שאין במצוות שום הנאה – כיוון שלא ניתנו לשם הנאה לא הוכנסו בהם שום מרכיבים של הנאה. (שהלא הכלל מצוות לאו להנות ניתנו הינו כלל גורף, ואכן דחוק לומר שאין בכל המצוות שום מרכיב של הנאה.) לכן, לפי שני הצדדים, יש לשאול מה הדין אם קיימות מצוות מסוימות שיש בהן מרכיב של הנאה. האם גם במקרה כזה לא יהיה איסור הנאה. כמו כן יש לחקור מה הדין אם במקרה פרטי מסוים מתבצעת המצוה יחד עם הנאה. האם גם במקרה כזה לא יהיה איסור בהנאה.

על מנת לברר את השאלות הנ"ל יש לחקור האם הכלל מצוות לאו להנות ניתנו הינו כלל **פסיבי** המציין עובדה שאין במצוות הנאה. או שהינו כלל **אקטיבי** האומר שבמצוות לא אוסרים הנאה. על הצד שבמצוות אין שום הנאה, יש להקשות שהרי עצם היציאה ידי תובה היא הנאה. על הצד שבמצוות יש צד של הנאה ובכל אופן לא נאסרת ההנאה משום שיש כלל אקטיבי האומר שאין איסורי הנאה במצוות, יש לחקור מהי סיבת הפטור. דאפשר לומר שההנאה היא זניחה בגלל חשיבות המצוה, או שחשיבות המצוה גורמת ל"אפקעתא" של האיסורים היכולים להיגרס מן ההנאה מהמצוה, או שמעשה מצוה שונה מבחינה פנימית ממעשה הנאה. מעשה מצוה הוא מעשה שתכליתו שם שמים ואילו מעשה הנאה תכליתו האדם עצמו.

שיטת הירושלמי – סוכה פ"ג ה"א (וכן יבמות פ"ב, הל' א'):

שופר של עבודה זרה ושל עיר הנידחת – רבי לעזר אמר כשר, תני רבי חייה כשר, תני רבי הושעיה פסול. הכל מודין בלולב שהוא פסול. מה בין שופר ומה בין לולב? אמר רבי

3 בר"ח עצמו אין הכרח מוחלט לומר זאת. אמנם כך נראה בפשטות בדברי הר"ח.

4 דף כח ע"א ד"ה "יוק"ל הכא", וכן משמע גם ברשב"א. עיי"ש.

5 כלל זה מוסכם לכולי עלמא החל מדורו של רבא. אמנם במסכת נדרים (טז ע"ב) אביי אומר שאם אוסר הנאת סוכה עליו, אכן אסור בסוכה. רבא שם מקשה שא"א לומר כן משום שמצוות לאו להנות ניתנו. נראה שמסקנת הסוגיא שם היא כרבא. כמו כן לא ברור שאביי אכן חולק, ויתכן לומר שלא נכנס לדייק בענין זה.

מצוות לאו להנות נתנו

יוסֵה: בלולב כתיב "ולקחתם לכם" משלכם לא משל איסורי הנייה, ברם הכא "יום תרועה יהיה לכם" מכל מקום. אמר רבי לעזר: תמן בגופו הוא יוצא ברם הכא בקולו הוא יוצא, ויש קול אסור בהנייה?!

ר' יוסה מסביר שבלולב יש גזירת הכתוב "ולקחתם לכם" (ויקרא כ"ג) – משלכם ולא משל איסורי הנאה. בשופר כתוב "יום תרועה יהיה לכם" (במדבר כ"ט) – מכל מקום.⁶

ר' לעזר מסביר: אם משתמש בגוף הדבר כמו בלולב יש בעיה בהיות הלולב של ע"ז אסור בהנאה, אולם בשופר אין שימוש בגוף החפץ, אלא בקול השופר. בקול אין איסורי הנאה.⁷

העולה משיטות ר' לעזר, ר' חיייה ור' יוסה אשר הובאו בירושלמי הוא שאי אפשר לעשות מצוות באיסורי הנאה. משמע מהן שלא קיבלו את סברת הבבלי שמצוות לאו להנות ניתנו. רק בדעת ר' הושעיה נראה שסובר כמסקנת הבבלי.

מחלוקת הבבלי והירושלמי

נראה לעני"ד שחלקו הבבלי והירושלמי במחלוקת עקרונית בתורה, שהיא גם מחלוקת בין בעל "תורת חובות הלבבות" ובין הרמח"ל ועוד.

במשנה באבות (ד', טז) אומר ר' יעקב: "העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא, התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין". אותו ר' יעקב אומר (קידושין לט ע"ב): "שכר מצוה בהאי עלמא ליכא... ילמען יטב לך לעולם שכולו טוב, ילמען יאריכון ימיד לעולם שכולו ארוך". יש לשאול האם הכוונה היא שהעולם הוא רק פרוזדור, ואין בו שום שכר מצוה, וכל השכר וההנאה הינו רק בעולם הבא, או שהשכר האמיתי והמלא הינו רק בעוה"ב, אולם קצת שכר אושר והנאה יש בו.

למחלוקת זו יש ביטוי לאורך הדורות: השקפת בעל "תורת חובות הלבבות"⁸ היא ש"העולם הזה והעולם הבא כשתי נשים צרות זו לזו", כלומר דרך התורה היא להילחם ולצמצם את השקיעה בעוה"ז עד למינימום. החריגה מדרך זו תגרום להחלשת הנפש, ויביא הדבר "להחלשת שניהם" (הגוף והנפש). לעומת זאת השקפת הרמח"ל ב"דרך הי" היא שהאושר והשלמות הן בהידבקות בהשי"ת, ודבקות זאת קיימת בצורה חלקית גם בעוה"ז. גם המהר"ל⁹ מסביר שדרך התורה היא המתאימה לאופי האדם, משלימה אותו ומאירה אותו, גם בעולם הזה. ועיין ב"צדקת הצדיק" לר' צדוק הכהן מלובלין שמאריך

6 צ"ע מדוע לומד הירושלמי מ"לכם" הראשון דהיינו דווקא משלכם, ואילו מ"לכם" השני הוא לומד שלכם מכל מקום. וצ"ל שבפסוק הראשון גבי לולב ה"לכם" מופנה אל הלולב עצמו והוא צריך להיות לכם והיינו משלכם. לעומת זאת ה"לכם" דשופר מופנה אל ה"יום תרועה" והוא שלכם אע"פ שהשופר איננו דווקא משלכם.

7 משמע מכאן שבניגוד ללולב שיש בו "מעשה לקיחה" בגופו, אין בשופר לשיטת הירושלמי "מעשה תקיעה" בגופו. ועסקנו בזה בלימודו בישיבה בסוגיית "נסדק לרוחבו", שם הראינו שיש בזה מחלוקת ראשונים, ולדעת הרמב"ן והריטב"א יש דין "מעשה תקיעה".

8 ע"ש וביחוד בשער הפרישות, ובשער חשבון הנפש פ"ג.

9 בתחילת ה"תפארת ישראל" פרקים א' – ד' ובנתיב התורה.

להדגיש שיש התאמה בין התורה, האופי האנושי והטבע העולמי¹⁰. יסודות ההשקפות והמחלוקות הנ"ל נעוצים בדברי חז"ל ושנויים ומשולשים בדברי ראשונים ואחרונים ואכמ"ל.

ניתן להראות, שיש הבדל בין תפיסת הבבלי ותפיסת הירושלמי בענין זה. חז"ל עצמם התייחסו להבדלים שבין תלמידי חכמים שבארץ ישראל לתלמידי חכמים שבבבל, וז"ל הגמרא (שבת קמה ע"ב):

א"ל רבי חייה בר אבא לרבי אסי... מפני מה תלמידי חכמים שבבבל מצויינין (ניבדלים בלבושם?) [א"ל] לפי שאינן בני תורה... ר' יוחנן אמר לפי שאינם בני מקומן... "הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל" – תני רב יוסף אלו תלמידי חכמים שבבבל שעושים ציצים ופרחים לתורה.

גם בסנהדרין (כד ע"א) אומר ר' ירמיה שתלמודה של בבל הוא מחשכים, ומצד שני אומר ר' יוחנן שבבבל בלולה במקרא בלולה במשנה ובלולה בגמרא.¹¹

והנה במסכת סנהדרין (שם), אומר ר' אושעיא שתלמידי חכמים של א"י הינם בבחינת "נועם" שמנעימים זל"ז בהלכה, לעומת תלמידי חכמים שבבבל שחובלים זל"ז בהלכה. וצ"ל שתורת א"י היא תורה של התאמה – הרמוניה לאדם ולעולם. על כן לשיטתם הם אינם נבדלים בלבושם משאר בני העולם. כמו כן הם בני תורה, כלומר בני ממש לתורה, כבן שהוא המשך טבעי של האב, משא"כ בני בבל שאע"פ שהינם תלמידי חכמים הם אינם בני תורה. התורה של תלמידי חכמים של בבל (ובבל היא דוגמא של תורת חוצה לארץ) היא תורה של חובלים, תורה של קונפליקטים, קשיים, מאבקים ומחשכים.

על כן לשיטת הבבלי מצוות לא ניתנו להנות בהאי עלמא, שהרי אין הרמוניה מלאה בין תורתם של חכמי חז"ל ובין עולמם. אולם לשיטת הירושלמי מצוות אכן ניתנו להנות. אדרבא הן הן השמחה וההנאה האמיתית. לקמן נראה שגם בשיטת הבבלי יש דעות שונות בראשונים.

מחלוקת הרשב"א והמאירי עם הריטב"א והר"ן

אומרת הגמרא במסכת נדרים (טו ע"ב):

האומר לאשה קונם שאני משמשך, הרי זה בכל יחל דברו. והא משתעבד לה מדאורייתא, דכתבי: "שארה כסותה ועונתה לא יגרע" (שמות כא). באומר הנאת תשמישך עלי, והא לא קא ניחא ליה בתשמיש, דאמר רב כהנא: תשמישי עליך – כופין אותה ומשמשותה, דשעבודי משעבדת ליה, הנאת תשמישך עלי – אסור, שאין מאכילין לו לאדם דבר האסור לו.

שואלים הראשונים, הרי "מצוות לאו להנות ניתנו", והוא הרי מחויב במצוות עונה ובמצוות פריה ורביה, ומדוע נאסר התשמיש כשנודר מהנאת תשמיש אשתו?

10 עיי"ש וביחוד באות צ'.

11 ניתן לראות שר' יוחנן האמורא הארץ ישראלי הוא המשבח כאן ובמסכת שבת את תלמידי החכמים שבבבל.

שיטת הר"ן והריטב"א

הר"ן (שם בד"ה "ולענין הלכה" בא"ד "וא"ת וכי אמר") מסביר שהכלל "מצוות לאו להנות ניתנו" שייך רק בהנאה מעצם קיום המצוה והיציאה ידי חובה, אולם אין הכלל הזה כולל הנאות גוף הנובעות מקיום המצוה. אכן במסכת ראש השנה, בסוגיין, אומרת הגמרא, שמודר הנאה ממקווה, לא יכול לטבול בו בימות הגשמים, משום שנהנה מקירור ורחיצת גופו.

וכן משמע בריטב"א בסוגיין (כח ע"ב ד"ה "אמר רבא המודר"), שמקשה כיצד יכול המודר הנאה מתברו לתקוע לו תקיעה של מצוה והלא יש כאן "פסיק רישיה" שהואיל ושומע את התקיעה נהנה. ומשיב הריטב"א שאין הנאה בשמיעת קול כאשר לא מתכוון להנות (כנראה משום שאין הנאה מקול כאשר האדם אינו מודע לשמיעתו, ואינו מתייחס ומאזין אל הקולות שהוא שומע כמי ששומע מוסיקה)¹².

שיטת הרשב"א והמאירי

אולם הרשב"א¹³ מקשה ג"כ את קושיית הראשונים (מדוע נאסר תשמישה עליו והרי הוא מחויב במצוות עונה ומצוות לאו להנות ניתנו), ומיישב שמצוות עונה היא מחמת שעבוד שמשמעבד לאשתו, והואיל ואסר עליו את תשמישה פקע השעבוד. ולגבי מצוות פריה ורביה כותב שיכול לצאת ידי חובה באשה אחרת שאיננה אסורה עליו.

משמע מדבריו שהכלל מצוות לאו להנות ניתנו שייך גם בהנאות הגוף שנלוות אל המצוה. לפי זה צ"ע, מדוע במקווה לא אומרים שיכול לטבול בו גם בקיץ. כמו כן צריך להבין מה אכפת לנו אם יכול לצאת ידי חובת פריה ורביה באשה אחרת והרי מכל מקום כעת מצוה היא. והשאלה היסודית כיצד איכא למימר שהכלל מצוות לאו להנות ניתנו אומר שאין הנאות כאשר מקיים את המצוה, והרי אנו רואים בחוש שיש מצוות שגופו של אדם נהנה מהן (כגון פריה ורביה).

וצ"ל שהרשב"א למד שהמצוה גורמת שלא נתחשב בהנאה הנלווית ולא נתייחס אליה, גם כשברור שהיא קיימת. והנה יש לחקור מה הסיבה שלא מתייחסים אל ההנאה כשעוסקים במצוה. האם בגלל שההנאה זניחה ושולית ביחס למצוה, או שהטעם הוא שהמצוה מחייבת ומפקיעה את כל שאר השיקולים אשר לאור דברינו הם כפופים למצוה¹⁴.

נפק"מ בין שני השיקולים היא במקרה שאפשר לעשות את המצוה בלי העבירה ובלי ההנאה. כגון שאפשר לקיים את המצוה באשה אחרת או במקווה אחר. אם הסברא היא שההנאה זניחה ביחס למצוה י"ל שגם כאן לא נתחשב בהנאה. אולם אם הסברא היא שהמצוה מפקיעה את האיסור היינו דווקא אם חייבים לעשות את המצוה יחד עם

12 וכעין זה בר"ן מסכת חולין לב ע"ב, ברי"ף ד"ה "אבי אמר", שסובר שהנאת ריח שלא מתכוונים להריח לאו כלום היא, משום שאם לא מכוון ולא שם לב לריח אין כאן הנאה כלל, כי הנאת הריח היא אישית סובייקטיבית ותלויה במודעות האדם. וכן משמע בתוס' בסוגיין דף כח ע"א ד"ה "המודר".

13 נדרים טו ע"ב ד"ה "ואמר רב כהנא" בא"ד "ומיהו אכתי קשיא ליי".

14 ודומה כלל זה לכלל עשה דוחה לא תעשה.

ההנאה. אולם אם ניתן לעשות את המצוה ללא איסור ההנאה חייבים לעשות את המצוה בצורה השנייה, משום שבמקרה כזה י"ל שלא עשו אפקעתא.

והנה סברת הרשב"א היא שהכלל מצוות לאו להנות ניתנו הוא דווקא אם חייבים לעשות את המצוה באופן שגורם הנאה אסורה, אולם אם ניתן לעשות את המצוה באופן אחר. אסור לעשות את המצוה בצורה המובילה לאיסור. לכן אין היתר מצד מצוות לאו להנות ניתנו במצוות פו"ר משום שאפשר עם אשה אחרת שאיננה אסורה עליו בנדר. משמע מדברי הרשב"א שהמצוה היא הפקעה של איסור ההנאה. לכן גם במקווה אוסרים לטבול בימות החמה משום שאפשר במקווה אחר.

והנה המאירי בסוגיין (ר"ה כח ע"א ד"ה "המודר" תניינא) מביא בשם גדולי הרבנים שגם הנאת הגוף בזמן המצוה מותרת משום שמצוות לאו להנות ניתנו. הסיבה לאסור מקווה בימות החמה היא שגם לאחר הטבילה וקיום המצוה עדיין נהנה הגוף מהקור שספג מן המים. משמע ממנו שסובר שאין איסור בהנאה שבזמן הטבילה אף אם יכול למצוא מקווה אחר והיינו בניגוד לרשב"א שהבאנו לעיל.

וצ"ל ששיטת המאירי שההיתר מצד מצוות לאו להנות ניתנו אינו אפקעתא הקיימת רק במצב של חוסר אפשרות אחרת, אלא לשיטתו ההיתר הינו מצד שאיסור ההנאה זניח ביחס למצוה.